

УДК 378.14

С. В. ВИГОВСЬКА, В. В. ПАБАТ

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ У ТРАКТУВАННІ ПОНЯТТЯ
«АКТИВІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ»:
ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

Розкрито сутність поняття «активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів». Обґрунтовано методологічні підходи в його трактуванні. Встановлено, що дидактико-методологічний підхід полягає у розробці організаційно-практичних форм залучення суб'єктів учіння в активну пізнавальну діяльність, увага дослідників зосереджена на діяльності викладача щодо залучення студентів у пізнавальний процес; у когнітивному підході предметом дослідження є творча діяльність суб'єктів учіння та її активний характер, увагу дослідників повертає процес пізнання через активізацію діяльності особистості; інтегративний підхід передбачає одночасно розгляд поняття «активізація навчально-пізнавальної діяльності» з позиції діяльності викладача, а поняття «активна пізнавальна діяльність» – як діяльність студента в дидактичному процесі.

Ключові слова: студент, діяльність, активність, активізація навчально-пізнавальної діяльності.

С. В. ВЫГОВСКАЯ, В. В. ПАБАТ

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ТРАКТОВКЕ ПОНЯТИЯ «АКТИВИЗАЦИЯ
УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ»:
ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

Раскрыта сущность понятия «активизация учебно-познавательной деятельности студентов». Обоснованы методологические подходы к его трактовке. Установлено, что дидактико-методологический подход заключается в разработке организационно-практических форм привлечения субъектов учения в активную познавательную деятельность, внимание исследователей сосредоточено на деятельности преподавателя по привлечению студентов в познавательный процесс; в когнитивном подходе предметом исследования является творческая деятельность студентов, и ее активный характер, внимание исследователей привлекает процесс познания через активизацию деятельности личности; интегративный подход предполагает одновременно рассмотрение понятия «активизация учебно-познавательной деятельности» с позиции деятельности преподавателя, а понятие «активная познавательная деятельность» – как деятельность студента в дидактическом процессе.

Ключевые слова: студент, деятельность, активность, активизация учебно-познавательной деятельности.

S. V. VYGOVSJKA, V. V. PABAT

**THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO
INTERPRETATION OF THE CONCEPT «INTENSIFICATION OF STUDENTS'
STUDY AND COGNITIVE ACTIVITY»: HISTORICAL AND PEDAGOGICAL
ASPECT**

The article deals with the essence of the concept of "intensification of students' study and cognitive activity", methodological approaches to its treatment. It has been clarified, that a didactic and methodological approach lies in the development of organizational and practical forms of involvement of subjects of study into active cognitive activity. Authors' main attention is focused on teacher's activity on engaging students in cognitive process. In the cognitive approach the subject of study is the creative activity of the subjects of study and its active nature. The attention of researchers is also paid to the process of cognition through activization of a personality's activity. The integrative approach involves simultaneous consideration of the concept of "intensification of study and cognitive activity " from the side of a teacher's activity, and the term "active cognitive activity "is treated as the activity of a student in the didactic process.

Keywords: a student, activity, activeness, intensification of study and cognitive activity.

Орієнтація українського суспільства на входження в європейський простір зумовлює реформування одного із стратегічних напрямів державотворення – освіти та професійної підготовки майбутніх фахівців, адже постає необхідність готувати професіоналів, здатних здійснювати свою діяльність у нових реаліях. Відповідно необхідною умовою професійної діяльності сучасного фахівця є формування і розвиток умінь активно й творчо застосувати отримані знання, а також вміння здобувати нові впродовж всієї професійної діяльності.

Сьогодні зберігається розрив між вимогами, які суспільство ставить до студента як майбутнього фахівця, і характером його підготовки у вищому закладі освіти: індивідуально-творчим характером його професійної діяльності та збереженням переважно авторитарного характеру підготовки майбутнього фахівця; використанням колективної та групової підготовки та індивідуальним характером і особливостями сприйняття, осмислення і практичного використання інформації; глибинно-особистісними метою і мотивами підготовки та переважно інформаційним характером їх досягнення в існуючій педагогічній системі тощо. Подолання цих суперечностей можливе за умов впровадження особистісно орієнтованої підготовки, яка, зорієнтована насамперед на формування громадської позиції студентів як суб'єктів учіння, що сприятиме зростанню якості навчання, професійному становленню особистості, котра буде готовою до самоактуалізації в умовах професійної діяльності, в суспільному та особистому житті.

Проблема активізації навчально-пізнавальної діяльності особистості у педагогічній теорії і практиці не нова. На всіх етапах розвитку педагогічної думки до неї зверталось багато вчених, педагогів-практиків.

Одним з перших звернув увагу на необхідність «вчити дітей мислити» Я. А. Коменський. Ідею активізації навчання за допомогою наочності, шляхом активного спостереження та узагальнення і самостійного підведення підсумків висловлювали Й. Г. Песталоцці й Ф. А. Дістервег. Різні засоби активізації пізнавальної діяльності учнів обґрунтували в своїх працях багато українських педагогів, зокрема: О. І. Білецький, Б. Г. Грінченко, О. Ф. Музиченко, О. П. Потєбня, С. Ф. Русова, В. І. Помогайба та ін. Суттєві положення і висновки з проблеми активізації діяльності учнів містяться в роботах С. Т. Шацького, А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського й ін.

Психологічний аспект досліджуваної проблеми глибоко розроблений у працях Л. С. Виготського, В. В. Давидова, О. М. Леонтьєва, Н. В. Менчинської, С. Л. Рубінштейна та інших вчених.

Вивченню різних аспектів процесу активізації пізнавальної діяльності студентів присвячені дослідження педагогів і психологів: А. М. Алексюка, С. І. Архангельського, В. М. Вергасова, В. М. Володька, С. І. Зінов'єва, І. А. Зязюна, П. Г. Лузана, Н. Г. Ничкало, Р. А. Нізамова та ін.

Мета статті – на основі аналізу психолого-педагогічної літератури визначити й охарактеризувати теоретико-методологічні підходи в трактуванні поняття «активізація навчально-пізнавальної діяльності».

Проблема активізації пізнавальної діяльності підростаючого покоління і способів її організації в конкретному освітньому середовищі мають свою історію в теоретичному висвітленні й практичній реалізації. Загалом можна назвати три основні лінії, в межах яких проблема пізнавальної діяльності обговорюється представниками передової педагогічної думки протягом усього багатовікового існування людства.

Основоположниками першого напрямку можна вважати давньогрецьких учених (Архит, Аристоксен, Сократ, Платон, Аристотель), які глибоко і всебічно обґрунтували значимість активного й самостійного оволодіння особистістю знаннями. З позиції свого часу вони вважали, що розвиток людини як особистості може успішно відбуватися тільки в процесі активної пізнавальної діяльності, а розвиток його здібностей – шляхом самопізнання (Сократ).

Ці теоретичні положення розвинули в своїх працях Ф. Рабле, Т. Мор, Т. Кампанелла. Вони в епоху феодалізму, у розпал панування схоластики, догматизму й зубріння, призивали вчити учня активності, виховувати з нього вдумливу, всебічно і гармонійно розвинену людину. Для цього йому необхідно самостійно здобувати нові знання, самому «скуштувати плід пізнання», обрати шлях до істини.

Ці ж думки висловлені у педагогічних поглядах Ж.-Ж. Руссо, Й. Г. Песталоцці, Ф. А. Дістервега, Г. С. Сковороди, К. Д. Ушинського й ін. Розроблені ними положення теорії саморозвитку і вчення про природовідповідність виховання перетворили принцип активності й самостійності в один з основних принципів дидактики.

Основоположником другого напрямку, що умовно можна назвати дидактико-методологічним, є Я. А. Коменський. Суть цього напрямку полягає в розробці організаційно-практичних форм залучення учнів/студентів в активну пізнавальну діяльність. Розглядаються теоретичні аспекти викладання: діяльність викладача щодо залучення учнів/студентів у пізнавальний процес. Цей напрямок розвивався протягом кількох століть і дав вагомий практичний результат. Активно розвивається він і зараз. До слабких його сторін можна віднести недостатньо глибокий аналіз діяльності учнів/студентів.

Третій напрямок характеризується тим, що предметом досліджень є творча діяльність учнів/студентів, її активний характер. Як відбувається процес пізнання через активізацію діяльності учнів/студентів – це мета когнітивного напрямку дослідження проблеми. Одним із перших розпочав його розробляти К. Д. Ушинський. Перебудова процесу навчання й виховання неможлива, на думку педагога, без організації серйозної й цікавої роботи учнів/студентів замість важкого механічного повторення і зубріння. «Повторювана дія стає все легшою і легшою, але разом з тим все менше й менше займає душу», – вказував він [9, с. 540]. Ця думка є актуальною і в сучасній освіті, адже для успішної діяльності учнів/студентів характерна спрямованість на активну й творчу діяльність. Проблему активізації процесу пізнання К. Д. Ушинський вирішував шляхом аналізу об'єктивно-логічних і психологічних моментів пізнання. Загальнодидактичні ідеї педагога та освітнього діяча були розвинуті в наступний період.

На сучасному етапі велику увагу активізації навчально-пізнавальної діяльності приділяють у своїх роботах, як Б. Г. Ананьєв, В. С. Ільїн, І. А. Зязюн, М. В. Кухарев, В. І. Лозова, П. Г. Лузан, Н. Г. Ничкало й інші педагоги й психологи. Результати їх досліджень свідчать про спробу розглядати процес активізації навчально-пізнавальної діяльності інтегровано, з дидактико-методологічного і когнітивного напрямків.

Для розкриття сутності поняття «активізація навчально-пізнавальної діяльності» розглянемо поняття «діяльність» з позицій лінгвістики, психології й філософії. Існує таке його трактування: «Діяльність – це специфічна людська форма ставлення до навколишнього світу, зміст якої становить його доцільну зміну й перетворення в інтересах людей. Діяльність містить у собі мету, засоби, результат і сам процес...» [8, с. 386].

Є також філософське тлумачення вказаного поняття: «Діяльність – специфічна форма активного ставлення до навколишнього світу, зміст якого становить його доцільну зміну й перетворення в інтересах людей. Діяльність людини припускає певне протистояння суб'єкта й об'єкта діяльності: людина протиставляє собі об'єкт діяльності як матеріал, що повинен одержати нову форму й властивості, перетворитися з матеріалу в предмет і продукт діяльності» [10, с. 160].

Одне з психологічних тлумачень категорії «діяльність» наводить Л. М. Фрідман: «Під діяльністю розуміється активність суб'єкта, спрямована на зміну світовиробництва або створення певного об'єктивованого продукту матеріальної чи духовної культури. Діяльність людини є спочатку практичною, матеріальною діяльністю. Потім з неї виділяється діяльність теоретична. Усіляка діяльність складається з актив дій або вчинків, заснованих на тих чи інших спонуканнях або мотивах і спрямованих на певну мету (потребу). ... Діяльність суб'єкта завжди пов'язана з певною потребою. Будучи вираженням потреби суб'єкта в чому-небудь, потреба викликає його пошукову активність» [11, с. 171].

Встановлено певні загальні закономірності у формуванні й функціонуванні діяльності людини: кожний вид діяльності має свою закінчену структуру, пов'язану з виникненням, розвитком і розпадом; структурні компоненти діяльності можуть мінятися місцями внаслідок розвитку структури, перетворюючись один в одного; існує взаємозв'язок різних видів діяльності та їхній взаємний перехід (навчальна в ігрову, ігрова в навчальну); діяльність спочатку виникає у формі взаємодії людей (транзакцій), які використовують матеріальні й

ідеальні засоби для інформаційного обміну. На цій основі формується діяльність окремого учня/студента, що спирається на образи, відчуття і поняття.

У кожному з наведених визначень діяльності присутній такий аспект її прояву, як активність. Розглянемо це поняття стосовно процесу пізнання.

Аналіз досліджень видів активності показав різноманіття авторських рішень залежно від критерію класифікації: за формою взаємодії людини з навколишньою дійсністю виокремлюють суспільно-політичну, соціальну, комунікативну активність; за видами діяльності – навчальну, практичну, творчу, ігрову, спортивну; за специфікою когнітивної діяльності – пізнавальну, інтелектуальну, розумову, творчу. При цьому пізнавальну активність часто ототожнюють із вищезгаданими видами активності, діагностуючи через творчість, ініціативу або швидкість розумових операцій [2, с. 18].

Визначення поняття «активність» дає Е. А. Красновський. На його думку, це й «пусковий механізм» і результат процесу навчання. У ролі «пускового механізму» активність є проявом усіх сторін особистості: потреба нового, прагнення до лідерства, радість пізнання (потребно-мотиваційна сторона особистості); установка на вирішення пізнавальних протиріч, навчальних і побутових проблем (операційно-пізнавальна сторона); готовність до вирішення завдань (морально-вольова сторона) [3, с. 35]. Це трактування подається з позицій когнітивного напрямку й цікаве тим, що наводить структуру взаємодії викладач-студент. У цій взаємодії І. Ю. Сіроусов визначає чотири сфери особистості викладача й студента, в яких відбувається первинний контакт: мотиваційно-настановчу; операційно-орієнтовну, операційно-інформаційну; емоційну сферу особистості.

Р. А. Нізамов розглядає пізнавальну активність як ініціативну дію особистості, спрямовану на проникнення у внутрішню сутність досліджуваних явищ, процесів, об'єктів [5, с.15]. Г. В. Сирота вважає, що пізнавальна активність – це активність, спрямована на пізнання навколишнього світу, фізіологічною основою якого є орієнтовний рефлекс, що народжує пізнавальну потребу, яка реалізується в пошуковій, дослідницькій діяльності [7, с. 16].

Співвідношення понять «діяльність» і «активність» розглядав П. Я. Гальперін. Він вважав, що дії, які керуються суб'єктом на основі орієнтування щодо образу, є актами поведінки, а там, де немає орієнтування дій на основі образу, немає поведінки, а є тільки реакція організму (автоматизм). Якщо опору задоволенню потреби немає взагалі, то не потрібні ні орієнтування, ні діяльність. Коли ж неможливо автоматично задовольнити потребу через соціальний і предметний опір, виникає необхідність активного орієнтування, діяльності [1, с. 123–125].

Г. І. Щукіна розглянула проблему активізації навчально-пізнавальної діяльності як необхідність здійснення під час навчання процесу, спрямованого на посилену спільну навчально-пізнавальну діяльність викладача і студента (взаємодія), на подолання інерції, пасивних і стереотипних форм викладання й навчання [12, с. 36].

Такий підхід розкриває сутність поняття «активізація навчально-пізнавальної діяльності» з педагогічної точки зору. Вихідним положенням у ньому є закономірний зв'язок діяльності викладача й діяльності студента у навчальному процесі. Цей взаємозв'язок визначається багатьма зовнішніми й внутрішніми факторами: метою, змістом і характером навчання, методами навчання, реальними можливостями середовища навчання й вікових особливостей студента.

Отже, поняття «активізація навчально-пізнавальної діяльності» стосується діяльності викладача в навчальному процесі, а поняття «активна пізнавальна діяльність» – діяльності студента в дидактичному процесі.

На підставі аналізу досліджень пізнавальної активності в психологічних роботах Т. А. Гусєва виокремлює три умовні напрямки: когнітивно-пошуковий, інтегративно-уніфікований і цілісний. У межах когнітивно-пошукового напрямку центром пізнавальної активності є внутрішні розумові процеси пошуку й зовнішні поведінкові пошукові дії. Інтегративно-уніфікований напрямок представлений в роботах дослідників, що тяжіють до інтеграції видів активності, що розглядають їх у сукупності якихось узагальнених характеристик. Цілісне дослідження пізнавальної активності як особистісної властивості автори позиціонують з показниками ініціативності, самостійності, самодіяльності, саморегуляції, волі,

цілеспрямованості, як кількісну і якісну характеристику пізнавальної діяльності особистості з акцентом на ініціативних діях, сукупність змістовних, динамічних і продуктивних характеристик, що проявляються у швидкості виконання завдань, ініціативності, продуктивності. Психологічне трактування пізнавальної активності в своїй основі спирається на провідне положення А. Ф. Лазурського про активність як міру стійкості об'єкта до навколишніх впливів і як міру впливу на навколишнє середовище. У зв'язку з цим пізнавальна активність трактується як особлива властивість суб'єкта пізнання, що характеризує міру його чутливості до впливів інформаційного соціуму та об'єктів пізнання [2].

П. Г. Лузан вважає, що навчально-пізнавальна активність, по-перше, формується і проявляється у навчально-пізнавальній діяльності, є її якісною характеристикою. По-друге, активність особистості у навчально-пізнавальній діяльності характеризується особливим психічним станом, який може трансформуватися в певні психічні структури і набувати якості рис особистості. По-третє, конкретні прояви активності людини мають суто кількісні та якісні характеристики [4, с. 32].

На основі теоретичного аналізу О. Є. Олексюк конкретизувала смислові значення поняття «активізація», яке розуміється: а) як система зовнішніх дій, що сприяє підвищенню рівня активності і якості певної діяльності, тут зміст поняття збігається з поняттям педагогічного стимулювання; б) як стан, в якому перебуває суб'єкт діяльності і характеризується зростанням активності; в цьому разі зміст поняття дещо збігається з мотивацією обумовленої діяльності; в) як мета навчального процесу, що переслідує завдання переведення енергії зовнішнього впливу у внутрішню самодетермінованість [6]. Дослідниця також наводить власне визначення поняття активізації пізнавальної діяльності студентів: «...З одного боку, це якісний рівень діяльності студента, якому притаманна певна система ознак (самодетермінованих проявів активності); з іншого – це цілеспрямоване керування процесом пізнання студентів шляхом створення оптимальних психолого-педагогічних умов, підпорядковане меті професійної підготовки, яке спрямоване на формування внутрішніх мотивів та цілей пізнавальної діяльності; ефективне засвоєння нових знань і здобуття навичок їх практичного застосування» [6, с. 8]. На нашу думку, авторка у першій частині визначення не виправдано ототожнює поняття «активізація», означаючи його як рівень діяльності, з поняттям «активність».

Отже, у результаті здійсненого теоретичного аналізу можна виокремити такі підходи до трактування поняття «активізація навчально-пізнавальної діяльності»: дидактико-методологічний (це розробка організаційно-практичних форм залучення суб'єктів учіння в активну пізнавальну діяльність, увага дослідників зосереджена на діяльності викладача із залучення учнів/студентів у пізнавальний процес); когнітивний (предметом дослідження є творча діяльність суб'єктів учіння, її активний характер, увагу дослідників привертає процес пізнання через активізацію діяльності особистості); інтегративний (поняття «активізація навчально-пізнавальної діяльності» розглядається з позиції діяльності викладача, а поняття «активна пізнавальна діяльність» – діяльності студента в дидактичному процесі).

Здійснені спроби теоретико-методологічного аналізу поняття «активізація навчально-пізнавальної діяльності» не претендують на вичерпність. Перспективними залишаються питання вироблення ефективної методики активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гальперин П. Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий / П. Я. Гальперин // Исследования мышления в советской психологии. – М., 1966. – С. 87–125.
2. Гусева Т. А. Стили познавательной активности студентов: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.01 / Т. А. Гусева. – Новосибирск, 2009. – 48 с.
3. Красовский Э. А. Активизация учебного познания / Э. А. Красовский // Советская педагогика. – 1990. – № 4. – С. 34–37.
4. Лузан П. Г. Теорія і методика формування навчально-пізнавальної активності студентів / П. Г. Лузан. – К.: Нац. аграр. ун-т, 2004. – 272 с.
5. Низамов Р. А. Психолого-педагогические основы развития познавательной активности студентов / Р. А. Низамов // Проблемы развития познавательной активности студентов. – Казань: КГУ, 1980. – 174 с.

6. Олексюк О. Є. Активізація пізнавальної діяльності студентів у процесі загальнопедагогічної підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / О. Є. Олексюк. – К., 2005. – 24 с.
7. Сирота Г. В. Воспитание познавательной активности учащихся учебными творческими заданиями: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Г. В. Сирота. – Минск, 1987. – 30 с.
8. Советский энциклопедический словарь / под ред. А. М. Прохорова. – М.: Сов. энциклопедия, 1981. – 1600 с.
9. Ушинский К. Д. Собрание сочинений / К. Д. Ушинский. – М.-Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1950. – Т. 9. – 560 с.
10. Философский энциклопедический словарь / редкол.: С. С. Аверинцев и др. – М.: Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
11. Фридман Л. М. Психологический справочник учителя / Л. М. Фридман, И. Ю. Кулагина. – М: Просвещение, 1991. – 288 с.
12. Щукина Г. И. Исследование активизации учебно-познавательной деятельности / Г. И. Щукина // Советская педагогика. – 1983. – № 3. – С. 36–37.